

TOKAT MAHMUT PAŞA CAMİİ KALEM İŞİ BEZEMELERİ*

*Erkan ATAĞ***

ÖZET

Türklerin Anadolu'ya girmelerinden kısa bir süre sonra Türklerin Anadolu'ya girmelerinden kısa bir süre sonra Danişmendliler'in eline geçen Tokat'a sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretna Beyliği ve Osmanlı Devleti egemen olmuştur. Bundan dolayı Tokat Anadolu'da Türk kültürünü ve mimarisini en iyi yansıtan kentlerden birisidir. Şehir merkezinde ve çevresinde cami, medrese, mescit, han, türbe, zaviye gibi farklı türden birçok yapıyla karşılaşmak mümkündür. Bu yapılar arasında camiler önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlılar döneminde inşa edilen camilerin önemli bir bölümünü ahşap tavanlı camiler oluşturur. Gerek Tokat merkezde gerekse ilçelerinde karşılaştığımız ahşap tavanlı camilerin bir kısmında oldukça zengin kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Tokat Ulu Camii (o.1678/79), Erbaa Akça (Fidi) Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy. sonu), Zile Elbaşoğlu Camii (1801) ve Reşadiye Çarşı Camii kentteki ahşap tavanlı, kalem işi süslemeli camilerden bazılarıdır. Söz konusu yapılar araştırmacılar tarafından incelenip bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Kalem işi süsleme Türk Sanatı'nda erken devirlerden beri taş, sıva ve ahşap gibi malzemelerin üzerine uygulanmıştır. Ancak bu süsleme Anadolu Selçuklular'la beraber yaygınlaşmıştır. Beylikler Devri yapılarında da görülen bu süsleme çeşidi Osmanlılar'la beraber geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Özellikle ahşap üzerine kalem işi süslemenin uygulandığı yapı sayısı 17. yüzyıl ve sonrasında artmıştır. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda Anadolu'nun birçok yerinde bulunan bu yapıların bir kısmı araştırmacılar tarafından incelenip tanıtılmıştır. Ancak daha tanıtılmaya bekleyen birçok yapının da mevcut olduğu muhakkaktır.

Bu çalışmada ele alınan Mahmut Paşa Camii yukarıda isimlerini saydığımız camiler gibi ahşap tavanlı ve zengin kalem işi süslemeli bir örnektir. Cami Tokat merkez Devegörmez Mahallesi, Behzad Bulvarı üzerinde yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan cami dıştan sade bir görünüme sahip olmasına karşın iç mekanında zengin ahşap üzerine kalem işi süslemelere sahiptir. Caminin inşa kitabesi mevcut değildir. Vakıf kayıtlarında da inşa tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle kesin bir tarihlendirme

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: erkan.atak@gop.edu.tr

yapılamamaktadır. Ancak caminin banisinin isminden yola çıkılarak yüzyıl bazında bir tarihlendirme yapılabilir. Kaynaklar Tokat'la bağlantısı olan iki Mahmut Paşa'dan söz etmektedir. Her ikisi de 17. yüzyılda yaşamıştır. Bunlardan ilki bir dönem Halep Beylerbeyliği yapan ve 1616 yılında ölen kişidir. Diğeri ise Kemankeş Mahmut Paşa'dır. Aslen Tokatlı olan Mahmut Paşa Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra en son 1684'de Özi Valisi ve daha sonra Kamanıçe Muhafızı olmuş ve 45 yaşında vefat etmiştir. 17. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Kemankeş Mahmut Paşa'nın yapının banisi olması muhtemeldir. Zira camideki kalem işi süslemelerin büyük çoğunluğu 17. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir takım camideki süslemelerle üslup birliği içerisinde. Caminin tavanında, kadınlar mahfilinde ve minberinde oldukça dikkate değer kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Ancak caminin kadınlar mahfili, minberi ve tavan pervazındaki süslemeler 2005 yılına kadar boya altında kaldığından araştırmacılar tarafından fark edilmemiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyonda söz konusu bölümlerdeki boyalar kaldırılmış ve alttaki zengin kalem işi süslemeler ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra mevcut süslemelerin de bir kısmı canlandırılmıştır. Camideki kalem işi süslemelerde penç, hatayi, palmet, lale ve karanfil gibi motiflerin ağırlıkta olduğu görülür. Bu motifler bordürlerde bir dal üzerine sıralanmıştır. Tavan göbeğinde ve minber aynalığında ise çokgenler ve çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonların içlerine yerleştirilmiştir. Bu tarz süslemeler Mahmut Paşa Camii ile çağdaş olan Ulu Cami (onrm.1678/79), Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy sonları), Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami, Merzifon Eyüp Çelebi Camii (17. yy), Gaziantep Ahmet Çelebi Camii (1672) Merzifon Narince Köyü Abide Hatun Camii (1680), Ankara Zincirli Camii (1685) ve Erbaa Fidi Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) gibi yapılardaki süslemelerle üslup birliği içerisinde. Süslemelerin büyük bölümü 17. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Ancak tavadaki bordürlerin bir bölümünde ve kadınlar mahfilinin güney cephesindeki kemerlerin ön ve arka yüzeylerindeki bir takım süslemeler üslup bakımından 17. yüzyılın sonlarından daha geç bir döneme işaret etmektedir. Özellikle mahfil kemerlerinin yüzeylerindeki vazolu buketler üslup açısından caminin inşa tarihiyle örtüşmemektedir. Zira vazolu çiçek kompozisyonları her ne kadar Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren kullanılmış olsa da bu kompozisyonlar ahşap üzerine kalem işi süslemelerde 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu durum yapıdaki süslemelerin bir bölümünün zaman içerisinde müdahale gördüğüne işaret etmektedir.

Bu makalede caminin kısa mimari tanımı yapılmış ve camideki kalem işi süslemeler 2005 yılında ortaya çıkarılan bölümlerle birlikte bir bütün olarak ele alınıp ayrıntılı biçimde tekrar tanımlanmıştır. Yapıdaki süslemeler çağdaş örneklerle karşılaştırılmıştır. Böylece camideki kalem işi süslemelerin Türk kalem işi süsleme sanatındaki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. Süslemelerin müdahale gören bölümleri üzerinde durulmuş ve söz konusu müdahalelerin hangi dönemde olabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Mahmut Paşa Camii, Kalem işi, restorasyon, süsleme

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

PAINTED ON WOOD OF TOKAT MAHMUT PASHA MOSGUE

STRUCTURED ABSTRACT

Soon afterwards Turks got in Anatolia, Tokat was seized Danismends, Anatolian Seljuks, Ilkhanids, Eretna Beylic and Ottoman Empire, respectively. For this reason Tokat is one of the cities which represent Turks traditional and architecture very well in Anatolia. Tokat center and neighborhood host a lot of kind of architectures such as mosque, madrasa, prayer room, carvansaray, tomb and zawia. All of them architectures, mosques have a place in. Especially wooden ceiling mosques which built in Ottoman era have an extensive coverage among these mosques. Both Tokat's center and Tokat's district we encounter wooden painting mosques which have quite rich wooden painting. Tokat Great Mosque (restoration 1678/79), Erbaa Silahtar Omer Pasha Mosque (last quarter 17th century), Genc Mehmed Pasha Mosque (late 17th century), Zile Elbasoglu Mosque (1801) and Resadiye Mosque are sample these mosques. These mosques are introduced by scientists to science World.

Hand-carved ornaments have been implemented to Stones, woods and plasters since early age of Turkish art. However, these ornaments is became widespread by Anatolian Seljuks. Afterwards Anatolian Seljuks reign Beylics use these ornaments as well. Hand-carved ornaments get wide field of application. Especially the number of architectures which are implemented hand-carved on wood raised in 17th Century and after. In recently studies some of these architectures in Anatolia are examined and introduced by researchers. However still there are a lot of unknown buildings.

Mahmut Pasha Mosque which deal with in this paper has a wooden ceiling and hand-carved ornaments as above-stated samples. The mosque is located in Devegormez Street on Behzad boulevard. The mosques's plan is nearly square. Although the mosque has unsophisticated view it has interior walls that are decorated rich hand-carved on wood. Now these are no inscription of mosque. So mosques year of built is not known. But by looking at father's names of mosque it can be dated on the bases of century. In sources, it is refered to two Mahmud Pasha related to Tokat. Both lived in 17th century. The first of these did Aleppo governer and died in 1616. The other is Kemankes Mahmud Pasha. He orginally was born in Tokat and got a variety of charge in Ottoman breaucracy. He was Ozi Governer in 1684 and later he was Kamanice guard. He died 45 years old. Probably Kemankes Mahmud Pasha lived second half of the 17th century is father of this mosque. The reason is that a great extent of ornaments of mosque which built in late 17th century. On the mosques ceiling, women gathering-place and minbar there is remarkable hand-carved ornament. However ornament on the mosque's women gathering-place, minbar and ceiling sill aren't realized by researchers now that they didn't cover until 2005. During restoration got by General Directorate for Foundations in 2005 ornaments are uncovered. There are penc, hatayi, palmette, tulip and clove motifs in hand-carved ornemants of mosque. These motifs are alined on a tree brach on borders. Moreover in ceiling rose and minbar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

these ornaments are placed in multiwaystars and geometrical desing. These kind of ornaments are fount in Tokat Great Mosque (restoration 1678/79), Genc Mehmed Pasha (Ortmeonu) Mosque (late 17th century), Merzifon Cay (Ascı Huseyin Aga) Mosque, Merzifon Eyup Celebi Mosque (17th century), Gaziantep Ahmed Celebi Mosque (1672), Merzifon Narince Village Abide Hatun Mosque (1680), Ankara Zincirli Mosque (1685) and Erbaa Silahtar Omer Pasha Mosque (last quarter 17th century) which are contemporary with Mahmut Pasha Mosque. However, on a part of ceiling's borders and south side belts of women gathering-place, some ornaments like ornaments which are make up after 17th century in terms of wording. Especially on gathering-place's belts bouquet with vase isn't coincide with mosque's year of built in terms of wording. Despite the fact that flower desing with vase use Ottoman architecture since early periods use of these desings on wood became widespread after 18th century. This condition point out that some of these ornaments of mosque was restored in time.

In this paper architecture of mosque is briefly described and hand-carved ornaments in mosque are described detailed again with uncovered parts in 2005. Ornaments inside mosque are compared with contemporary samples. In this way hand-carved ornaments inside mosque is pointed out where they are placed in Turkish hand-carved ornaments art. We dwell on restored parts of these hand-carved ornemants and debate when they can be formed.

Key words: Tokat, Mahmut pasha mosque, painting on wood, restoration, ornament

Giriş

Türkler ahşap malzemeyi erken devirlerden itibaren mimaride, el sanatlarında ve günlük hayatta kullanmışlardır. Hun döneminde yapılan kurganlarda ahşap malzemeyle yapılmış çeşitli eşyalara rastlanmış ve daha sonraki dönemlerde ahşabın yine birçok alanda kullanıldığı araştırmalarla belgelenmiştir. Türkler islamiyeti kabul ettikten sonra inşa etmeye başladıkları camilerin bazılarında destek ve örtü malzemesi olarak ahşabı tercih etmiştir. Bu yapıların bir kısmında ahşap üzerine kalem işi süslemelerle karşılaşılır. Gazneliler'in Arûs-i Felek Camisi ilk kalem işi bezemeli cami olarak kabul edilir (Aslanapa 1984:37-38). Büyük Selçuklular'dan kalma Tahran Harrekân Kümbeti (1067-68) ise kalemişi bezemenin görüldüğü erken örneklerdendir (Aslanapa 1984: 67).

Anadolu Selçuklular bu geleneği devam ettirmiş ve Anadolu'da birçok merkezde ahşap direkli ve tavanlı camiler inşa etmişlerdir. Kalem işi süslemelerle donattıkları bu camilerden sınırlı sayıda örnek günümüze ulaşabilmiştir. Samsun'un Çarşamba ilçesinde yer alan Göçeli Camii (1206) erken örneklerden birisidir. Camideki kalemişi süslemelerde rumî, palmet, lotus, kıvrık dal ve yaprakların ağırlıkta olduğu düzenlemeler bulunur (Nemlioğlu 2001: 117-136). Benzer kompozisyonlar Afyon Ulu Cami'nin (1273) kalemişi süslemelerinde karşımıza çıkar (Önge 1968: 12). Sivrihisar Ulu Cami (1275), Beyşehir Köşk Mescidi ve Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1298) gibi örnekler bu üslupta inşa edilmiş önemli yapılar arasındadır (Önge 1971: 291-302). Beylikler Devri'nde bu üslupta camilerin inşasına devam edilmiştir. Kastamonu Kasabaköyü'ndeki Candaroğlu Mahmut Bey Camii (1366) bu üslupta inşa edilen camilerin önemli temsilcilerinden birisidir (Nemlioğlu 2009: 463-471). Bu örneğin yanı sıra Konya, Beyşehir, Ankara gibi merkezlerde benzer üslupta camilerin inşa edildikleri görülür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Osmanlı Döneminde kalemîşi bezemeli ahşap camilerin sayısı artmıştır. Ankara bu üslubun devam ettirildiği merkezlerden birisidir. Kentte Selçuklular devrinde Arslanhane (Ahi Şerafeddin) Camii (1280-90) ile başlayan ahşap direkli ve tavanlı cami geleneği XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilmiş Örtmeli Mescidi, Poyracı Mescidi, Eyüp Mescidi, Geneği Mescidi ve Sabuni Mescidi gibi yapılarda devam ettirilmiştir. Bu örneklerdeki kalemîşi süslemelerde kıvrık dallar üzerine palmet, rumî, hatayî gibi motiflerin ağırlıkta olduğu kompozisyonlar görülür (Uysal 2001: 579-589). Daha sonraki yüzyıllarda benzer şekilde imparatorluğun çeşitli merkezlerinde ahşap tavanlı camilerin inşa edildiği görülmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen örneklerdeki kalemîşi bezemelerde erken ve klasik dönem örneklerinde görülen hatayî, rumî ve stilize çiçeklerin yanı sıra natüralist lale, gül, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerin de kullanılmaya başlandığı görülür. Özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu değişim daha net gözlemlenir. Ankara’da inşa edilen Ağa Ayak Camii (1706) (Uysal 2013: 123-141), Hacı İlyas Camii (1704) ve Leblebicioğlu Camii (1713); Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii (1724); Merzifon Büyük Hacı Hasan Camii (1714) ve Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Camii (18. yy başları) Lale Devri yıllarında inşa edilen kalemîşi süslemeli, ahşap direkli ve tavanlı camilerden bazılarıdır (Atak 2014: 212-362). Bu örneklerde natüralist çiçeklerin klasik devrin motifleriyle beraber kullanıldıkları görülür. Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok merkezinde 20. Yüzyılın başlarına kadar ahşap direkli ve tavanlı camilerin inşasına devam edilmiştir. Bir kısmı araştırmacılar tarafından incelenerek yayımlanan bu camilerin her biri ayrı müze değerinde yapılarıdır.

Tokat ve çevresi, Anadolu’da ahşap tavanlı cami geleneğini devam ettiren önemli merkezlerden birisidir. Kentte Ulu Camii (o.1678/79), Erbaa Akça (Fidi) Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) (Nemlioğlu 2012: 243-245), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy. sonu), Zile Elbaşoğlu Camii (1801) (Aktemur 2013: 1622-1642), Reşadiye Çarşısı Camii (Erdemir 1986: 295-312) ve Mahmut Paşa Camii bu üslupta inşa edilen örneklerden bazılarıdır. Özellikle bu çalışmanın da konusu olan Mahmut Paşa Camii ahşap üzerine zengin kalemîşi süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Camiyle ilgili günümüze değin yapılan çok fazla çalışma bulunmamakla beraber A.Osman Uysal’ın Tokat camilerini ele aldığı makalesi en kapsamlı yayın olarak görülmektedir. 1986 yılında yayınlanan makalede yapı mimari özellikleri açısından ayrıntılı olarak tanıtılmıştır (Uysal 1986: 353-356). Ancak çalışmanın yapıldığı tarihte caminin kalemîşi bezemeleri boya altında olduğundan ahşap tavan haricindeki bezemelere değinilmemiştir. Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılında onarılmış ve ahşap kadınlar mahfili ve minber üzerindeki boya sökülerek alttaki kalan orijinal kalemîşleri ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada Mahmut Paşa Camii, 2005 yılında ortaya çıkarılan kalemîşi süslemeleriyle birlikte bir bütün olarak ayrıntılı biçimde tekrar tanımlanmıştır. Yapının mimari ve süsleme özellikleri üzerinde durulmuş ve kalemîşi süslemelerinin Türk kalemîşi süsleme sanatındaki yeri ve önemi diğer örneklerle karşılaştırılarak vurgulanmaya çalışılmıştır.

Caminin inşa kitabesi mevcut değildir. Vakıf kayıtlarında da inşa tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle kesin bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Ancak Uysal makalesinde yapının banisinden yola çıkılarak bir değerlendirme yapmış ve caminin 17. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini söylemiştir (Uysal 1986: 356). Bu görüş akla yatkındır. Zira kaynaklar Tokat’a yolu düşmüş olan iki Mahmut Paşa’dan söz eder. Her ikisi de 17. yüzyılda yaşamıştır. Bunlardan ilki bir dönem Halep Beylerbeyliği yapan ve 1616 yılında öldürülen kişidir (Cinlioğlu 1950: 68). Diğeri ise Kemankeş Mahmut Paşa’dır. Tokatlı olan Mahmut Paşa Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra en son 1684’de Özi Valisi ve daha sonra Kamanıçe Muhafızı olmuş ve 45 yaşında vefat etmiştir (Süreyya 1996: 926). Kemankeş Mahmut Paşa’nın caminin banisi olması daha mantıklı durmaktadır. Çünkü yapıdaki kalemîşi süslemelerin büyük bölümü 17. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen bir takım örneklerle benzer özellikler arz etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Mimari Tanım

Tokat merkez Devegörmez Mahallesi, Behzat Bulvarı, 37. Sokak girişinde yer alan cami 24.00x22.00 m. boyutlarında kareye yakın dikdörtgen planlıdır. (Şek. 1; Res.1-4) Caminin minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Yapının güneyinde hazire, kuzeyinde sonradan eklenen ahşap çatılı son cemaat yeri bulunurken doğu cephesi son dönemlerde inşa edilen bir ev vasıtasıyla tamamen kapanmıştır.

Yapının sokağa bakan batı cephesinde moloz taş ve üç sıra tuğla hatıllı almaşık duvar tekniği uygulanmıştır. Cephenin kuzey ve güney köşeleri kesme taşlarla düzgünleştirilmiş olup güneybatı köşesinin alt kısmı pahlanmıştır. (Res. 2) Güney cephenin batıya yakın bir bölümünde de almaşık duvar tekniği görülmekle beraber diğer kısımlarında moloz taş duvar örgüsü karşımıza çıkar. Kuzey ve doğu cephelerde ise moloz taşlı duvar örgüsü uygulanmıştır. (Res. 1) Bu durum caminin belirli ölçülerde onarımlar geçirdiğini göstermektedir. Batı cephe ve güney cephenin bir bölümündeki almaşık duvar tekniği yapının ilk inşasına ait olmalıdır (Uysal 1987: 354).

Caminin harimi dört cepheye simetrik yerleştirilen dörderden on altı pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır. Her bir cephede alta ikişer üstte ikişer pencere açıklığı mevcuttur. Pencerelelerden alt sırada olanlar düşey dikdörtgen formlu, kesme taş lento ve sövelidir. Üst sıradakilere göre daha büyük boyutlu olan pencerelerin her birinin üzerinde tuğla örgülü sivri boşaltma kemerleri yer almaktadır. Üst sıradaki pencereler mazgaldır. Yuvarlak kemerli pencerelerin kemerlerinde tuğla; sövelerinde kesme taş kullanılmıştır.

Caminin harimine kuzey cephenin ortasına açılmış olan dikdörtgen çerçeveli sade bir kapıdan girilir. Kapının üzerinde alt sıradaki pencerelerde olduğu gibi tuğla örgülü sivri boşaltma kemeri yer alır. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki harimin üzeri beden duvarlarına bindirilen ahşap bir tavanla örtülmüştür. Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili bulunur (Res. 6) Güney cephenin ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap ve güneydoğu köşedeki vaaz kürsüsü orijinal değildir. Mihrabın batısında ise ahşap minber yer alır. (Res. 5)

Harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilen minare silindirik gövdeli, tek şerefelidir. (Res. 2) Gövde, sekizgen planlı kaide üzerinde yükselir. Kaide ile gövde arasında prizmal pabuç kısmı yer alır. Minareye giriş kaidenin doğu cephesine açılan yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanır. Minarede kaidesinin alt kısmında kesme taş diğer bölümlerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapıya ait eski fotoğraflarda minare gövdesinin oldukça kısa olduğu görülmektedir.¹ (Res. 3) Minare son şeklini 20. yüzyıl içerisinde gerçekleştirilen bir onarımda almış olmalıdır.

Kalemişi Süslemeler

Yapıdaki kalemişi süslemeler; tavanda, kadınlar mahfilinde ve minberde karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar mahfili ve minberdeki süslemeler son zamanlarda yapılan onarımlarla ortaya çıkarılmıştır.

Ahşap tavan yüzeyi çıtalarla karelere bölünmüştür. (Res. 9) Merkezde kare göbek bulunur. (Res. 11) Dört köşesinde dört yivli kabara bulunan göbek yedi bordürle çevrelenmiştir. İçten dışa dördüncü ve altıncı bordürler diğerlerine göre oldukça geniş tutulmuştur. Göbek yüzeyi merkezdeki sekizgenlerin etrafında gelişen iç içe geçmiş baklava dilimi ve karelerden oluşan geometrik bir kompozisyonla doldurulmuştur. Çıtalarla meydana getirilmiş bu kompozisyonda karelerin ve baklava dilimlerinin içlerinde altıgenler, sekizgenler, sekiz köşeli yıldızlar ve üçgenler oluşturulmuştur. Sekizgenlerin ve sekiz köşeli yıldızların içlerine birer penç; altıgenlerin içlerine birer hatayı ve üçgenlerin içlerine birer palmet motifi yerleştirilmiştir. Göbeğin zemininde altıgenler

¹ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi 600001020-FT001 nolu dosya.

haricinde siyah renk kullanılmıştır. Altıgenlerin zemin rengi altın yıldızdır. Motiflerde ise kahverengi, krem rengi, siyah, kırmızı ve yeşilin tonları hakimdir. (Res. 11-12).

Göbeğin etrafı çevreleyen bordürlerden en içtekinin yüzeyinde yan yana sıralanmış, birbirine birer düğümle bağlanan dilimli kartuşlar bulunur. Aralarındaki boşluklara yarım pençler yerleştirilmiştir. Her bir kartuşta penç, karanfil ve palmet motiflerine yer verilmiştir. Pençler ortada yer almaktadır. Pençlerin iki yanına birer dalla birbirine bağlanmış ikişer karanfil motifi yerleştirilmiştir. Bu kompozisyonun iki ucunda ise birer palmet motifi bulunur. Kartuşların zemini siyahtır. Motiflerde kahverengi ve beyaz; kartuş konturlarında kırmızı renk kullanılmıştır. (Res. 12)

İkinci bordürde geometrik ağırlıklı bir kompozisyon göz çarpar. Bordürün yüzeyinde yatay-dikey dikdörtgenler ve kareler meydana getirilmiştir. Dikdörtgen panoların bir kısmında birer lale ve karanfil motifi yer alırken bazılarında ikişer küçük çiçek motifi bulunur. Zemin; lale motiflerinin bulunduğu panolarda siyah, karanfillerin bulunduğu panolarda yeşil, çiçeklerin bulunduğu panolarda kırmızıdır. Lale ve karanfillerde kırmızı ve beyaz; çiçeklerde lacivert kullanılmıştır. (Res. 12)

Üçüncü bordür yüzeyi ise kıvrık dallar üzerine sıralanmış lale, karanfil, sümbül, yıldız çiçeği, gül ve yaprak motiflerinden meydana gelen bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Motiflerde kahverengi, kırmızı, lacivert, krem rengi beyaz ve tonları kullanılmıştır. (Res. 12)

İçten dışa dördüncü bordür iki geniş bordürden birisidir. Bordür yüzeyinde ince çitalar vasıtasıyla geometrik şekiller meydana getirilmiştir. İç içe geçmiş üçgenlerin oluşturduğu geometrik şekiller beyaz, kırmızı, mavi, sarı ve siyah renklerle boyalıdır. (Res. 11)

Beşinci bordürde “S” şeklinde kıvrık dal üzerine sıralanmış lale, karanfil, ve gül motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Bordürün zemini mavidir. Motiflerde beyaz, kırmızı, altın yıldız, krem rengi ve siyah kullanılmıştır. (Res. 13).

Altıncı bordür geniş bordürlerden ikincisidir. Bordürün yüzeyi ince çitalarla karelere bölünmüştür. Karelerin her köşesine birer baklava dilimi yerleştirilmiş böylece karelerin aralarında altıgenler meydana getirilmiştir. Karelerin içleri kırmızı, altıgenlerin içleri yeşil boyalıdır. Baklava dilimlerinin her birinin içinde ise birer penç motifi bulunmaktadır. (Res. 13)

Göbeği en dışta sınırlayan bordürde en içteki bordürde olduğu gibi yan yana sıralanmış dilimli kartuşlar bulunur. Kartuşların içleri penç, hatayi ve lale motiflerinin oluşturduğu bitkisel kompozisyonlarla doldurulmuştur. Her bir kartuşta ortada birer penç motifine yer verilmiştir. Pençlerin iki yanında birer lale motifi bulunur. İki uca da birer hatayi motifi yerleştirilmiştir. Motifler birbirine dallarla bağlanmış olup aralarındaki boşluklara küçük çiçek ve yaprak motifleri serpiştirilmiştir. Kartuşların zemininde siyah, aralarındaki boşluklarda kirli sarı kullanılmıştır. Motifler ise kırmızı, beyaz ve sarı tonlarıyla boyalıdır. (Res. 13).

İnce çitalarla karelere bölünen tavan yüzeyi kırmızıyla boyalıdır. Tavan en dışta bir bordürle ve pervazla sınırlanmıştır. Siyah zeminli bordürün yüzeyinde lale, penç ve hatayinin sıralandığı bitkisel kompozisyon bulunur. “S” şeklinde kıvrık dallar üzerine sıralanan motiflerin aralarına küçük çiçekler ve yapraklar serpiştirilmiştir. Konturları siyah olan motifler kahverengi, kiremit rengi, krem rengi ve kırmızı renklerle boyalıdır. Pervaz yüzeyinde ise hatayi ve hançer yaprağının ağırlıkta olduğu bitkisel bir kompozisyon görülür. Hatayi ve hançer yapraklarının bir kısmı ayırma rumilerin oluşturduğu, yüzeye ardışık olarak sıralan kartuşlar içerisine alınmıştır. Zemini mavi olan kartuşların içlerinde ortada bir hatayi iki yanda birer hançer yaprağı bulunur. Kartuşlar haricinde bordürün zemini mavidir. Rumilerde kirli sarı, motiflerde ise turuncu, kiremit rengi, krem rengi ve beyaz renkler kullanılmıştır. (Res. 14)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Harimin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfili sekiz ahşap direk tarafından taşınmaktadır. (Res.16) Mahfilin üst katında harim giriş kapısının üstüne denk gelen bölümde güneye doğru çıkıntı yapan bir balkon bulunur. Alt katta girişin iki yanındaki kısımların zemini yükseltilmiş ve birer seki olarak düzenlenmiştir. Bu bölümlere ahşaptan basit birer kapıyla geçilir. Her iki katta ahşap korkuluklarla sınırlandırılan mahfilde zengin kalemişi süslemelerle karşılaşılmaktadır. Süslemeler; mahfili taşıyan ayaklarda, alt kattaki Bursa kemerlerinde, üst kattaki balkon tabanının zemine bakan yüzeyinde, mahfilin ön ve arka bölümlerinde yer alan girişlerde ve de alt kattaki sekilere geçişi sağlayan kapılarda yoğunlaşmıştır.

Mahfilin harime açılan güney (ön) cephesinde, üst katın bindirildiği ahşap kaplamanın üzerinde yatay biçimde iki bordür yer alır. (Res. 19) Alttaki bordürde yan yana sıralanmış kartuşlardan oluşan bir düzenleme bulunur. Kartuşların kısa kenarları dilimlidir ve uçlarına birer palmet yerleştirilmiştir. Kartuşların her birinde ortada bir penç, pençin dört köşesinde dört goncagül ve iki uçta birer karanfil motifine yer verilmiştir. Motifler birbirine ince dallarla bağlanır. Kartuşların aralarındaki boşluklarda ise aşağı ve yukarı çapraz şekilde ikişerden dört lale motifi yerleştirilmiştir. Bordürün zemini siyahtır. Motiflerde kırmızı, beyaz, kahverengi ve sarı renkler kullanılmıştır. Üstteki bordür belirli aralıklarla yerleştirilmiş konsollarla dikey olarak bölümlenmiştir. Konsollar üst katın korkuluklarını taşır. Bordürdeki her bölümde kısa kenarları içbükey çizgilerden oluşan kartuşlar bulunur. Ancak üst kattaki balkonun altına denk gelen bölümdeki süslemeler diğer kısımlara göre farklılık gösterir. Balkon altındaki bölüm hariç diğer kısımlarda kartuşların her birinin içine birer penç yerleştirilmiştir. Bordürün zemini mavidir. Pençler kırmızı, kiremit rengi ve beyaz renklerle boyalıdır. Balkon altındaki kartuşların içlerinde ise ortada birer penç ve iki uçta birer karanfil motifine yer verilmiştir. Motifler arasında yeşil boyalı dal ve yapraklar bulunur. Ahşap kaplamanın kuzey (arka) cephesinde ise yatay biçimde bir bordür bulunur. (Res. 23) Siyah zeminli bordür yüzeyinde karanfil ve çiçek motiflerinin ardışık olarak sıralandığı bir düzenleme bulunur. Karanfillerin her biri iç içe iki kartuş tarafından kuşatılmıştır. Ayırma rumilerle oluşturulan kartuşların aralarında çiçekler yer alır. Alt bölümündeki boşluklarda ise yarım çiçek motiflerine yer verilmiştir. Birbirine dallarla bağlanan motifler kompozisyonda bir bütünlük oluştururlar. Kartuşları meydana getiren rumilerden dıştakiler sarı, içtekiler beyazla boyalıdır. Motiflerde beyaz ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Bu kompozisyon aynı şekilde giriş kapısı üzerine yerleştirilen yatay girişin yüzeyinde de karşımıza çıkmaktadır.

Mahfili taşıyan sekiz ayaktan güneyde yer alan dört tanesinin ön yüzlerine çatallı selvi motifleri işlenmiştir. (Res. 16-17) Selvilerin her biri, altta seki korkuluklarının üst hizasına, üstte yatay bordürlere kadar uzanmaktadır. Altta bir kökten çıkan selvilerin iki yanına lale motifleri yerleştirilmiştir. Lalelerde ve köklerde kiremit rengi selvilerde açık yeşil boyalar kullanılmıştır.

Mahfilin alt katında kapı hizasında köşeleri ovalleştirilmiş düz bir açıklık; iki yanda Bursa kemerli açıklıklar mevcuttur. Kapı hizasındaki açıklığın güney (ön) yüzünde üç bordür yer alır. (Res. 17) En dıştaki bordür, açıklığın iki yanını çevrelerken üstte devam ettirilmemiştir. Sarı zeminli bordürün yüzeyine tek daldan çıkan lale, karanfil ve çiçek motifleri sıralanmıştır. Kompozisyonda motiflerin konturları kahverengi olup içleri beyaz ve kırmızı tonlarıyla boyalıdır. Ortadaki bordürün yüzeyinde yan yana sıralanmış yıldız çiçekleri yer alır. Mavi, sarı ve kırmızı boyalarla ardışık olarak renklendirilen çiçeklerin her biri yuvarlak içerisine alınmıştır. En içteki bordürle beraber köşelerdeki ovallik sağlanmıştır. Burmalı formda olan bordür yüzeyi sırasıyla kırmızı, kahverengi, sarı ve mavi renklerle boyanmıştır. Açıklığın köşelerindeki üçgen boşluklarda ise lale ve karanfillerin oluşturduğu bitkisel kompozisyonlar yer alır.

İki yandaki Bursa kemerli açıklıkların güney (ön) yüzlerinde oldukça zengin bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır. Lale, karanfil ve gül motiflerinin sıralandığı süslemeler en tepedeki kemer boşluğuna kadar her iki yönden kesintisiz devam ettirilmiştir. Kemer köşelerindeki üçgen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

alanlara ise vazolu çiçek buketleri yerleştirilmiştir. (Res. 17-18) Bu bölümde vazodan çıkan lale, yıldız çiçeği ve karanfiller ön yüzdeki diğer kompozisyonlarla bir bütünlük arz eder. Vazolu buketler ve diğer bitkisel kompozisyonlar sarı renkli bir zemin üzerine işlenmiştir. Motiflerde mavi, kırmızı, kiremit rengi, beyaz, yeşil ve tonları kullanılmıştır. Kemerlerin zemine bakan (iç) yüzeylerinde yan yana sıralanmış dilimli kartuşlar yer almaktadır. Her bir kartuşta ortada bir penç, pençin iki tarafında ikişerden dört yıldız çiçeği ve iki uçta birer karanfil motifi yer almaktadır. Motifler birbirine dallarla bağlanmıştır. Kartuşların aralarında kalan üçgen boşluklara ise yarım çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Kartuşların zemininde kırmızı, konturlarında mavi kullanılmıştır. Motifler kahverengi, kırmızı, açık mavi ve beyaz renklerle boyalıdır.

Söz konusu açıklıkların kuzey (arka) yüzlerinde benzer bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. (Res. 22) Ön yüzdekilere göre daha sade tutulan süslemelerde motiflerin renklendirilmesinde bir takım farklılıklar bulunur. Ayrıca bu yüzde zemin renklerinin ve vazolu buketlerin bir kısmı günümüze gelememiştir.

Mahfilde alt kattaki sekilere geçiş birer ahşap kapıyla sağlanmıştır. Kapıların her biri bir sıra bordürle üç taraftan kuşatılmıştır. (Res. 21) Sarı zeminli bordürün yüzeyinde “S” şeklinde kıvrık dal üzerine ardışık olarak sıralanmış lale ve çiçek motifleri bulunur. Lalelerde kahverengi ve krem rengi; çiçeklerde kırmızı ve mavi; dal ve yapraklarda koyu yeşil renkler kullanılmıştır.

Mahfildeki süslemelerin yoğunlaştığı bölümlerden birisi üst kattaki balkon çıkıntısının alt yüzeyidir. Yüzeyin üzerinde dikdörtgen ve dairesel formlu kartuşların ardışık olarak sıralandığı bir düzenleme görülür. (Res. 20) Söz konusu kartuşlar biri dar biri geniş iki sıra bordürle kuşatılmıştır. Kartuşlardan dört tanesi dikdörtgen üçü daireseldir. İki uçta iki dikdörtgen kartuş bulunur. İçteki iki dikdörtgene göre daha geniş tutulan kartuşların içleri penç, hatayi ve lalelerden müteşekkil grift bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Motiflerin aralarına dal, yaprak ve küçük çiçekler yerleştirilmiş olup yüzeyde hemen hemen hiç boşluk bırakılmamıştır. Koyu yeşil zeminli kartuşların konturları zik-zak şeklinde düzenlenmiştir. Motiflerde kahverengi ve kırmızı renkler kullanılmıştır. İçteki dar dikdörtgenlerin içlerinde ise birer dilimli kartuş yer alır. Sarı boyalı zemin üzerine işlenen kartuşların içlerinde pençler, goncagüller ve haçer yapraklarının simetrik yerleştirilmesinden oluşan bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. Dikdörtgenlerin dış sınırlarıyla dilimli kartuşların aralarındaki boşluklar kahverengiyle boyalıdır. Dilimli kartuşların içlerindeki motiflerde kırmızı, kahverengi ve beyaz renkler kullanılmıştır. Dairesel formlu kartuşların her birinde merkeze bir penç motifi yerleştirilmiş olup pençin etrafına da birer daldan çıkan lale ve karanfiller ardışık olarak sıralanmıştır. Kompozisyonlar dilimli kemer dizilerinden oluşan bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kartuşların zemini kırmızıdır. Kemer dizisinden oluşan çerçeve ile dış sınır arasındaki boşluklar maviyile boyanmıştır. Motiflerde kahverengi, siyah ve mavi renkler kullanılmıştır.

Kartuşları kuşatan bordürlerden dıştaki dar tutulmuştur. Açık gri zeminli bordürün yüzeyine kıvrık dallardan çıkan lale, gül, karanfil ve yıldız çiçeği motifleri sıralanmıştır. Motifler kırmızı, kirlili sarı, gri, kahverengi ve yeşil renklerle boyalıdır. İçteki geniş bordürün yüzeyinde ise yanyana sıralanmış kartuşlar yer almaktadır. Kısa kenarları dilimli olan kartuşların uçları birer palmetle bitirilmiş olup palmetlerin iki yanına da ikişer lale motifi eklenmiştir. Her bir kartuşta penç merkezli gelişen ve bütün yüzeye yayılan çiçeklerin oluşturduğu bitkisel kompozisyonlar yer alır. Bordür zemininde kahverengi, kartuşlarda yeşil, motiflerde kırmızı, kahverengi ve beyaz renkler kullanılmıştır.

Yapıda kalemişi süslemenin yoğunlaştığı bölümlerden birisi de ahşap minberdir. Mihrabın batısına yerleştirilen minberin aynalıklarında künde-kâri tekniğiyle yapılmış geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır. (Res. 24-25) Minberin doğu cephesindeki aynalıkta sekiz kollu yıldız etrafında gelişen ve tüm yüzeye yayılan sekizgenler, altıgenler, baklava dilimleri ve üçgenlere

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

yer verilmiştir. (Res. 26-27) Merkezdeki sekiz kollu yıldızların ve sekizgenlerin içlerine birer penç, altıgenlere hatayi ve baklava dilimlerine lale motifleri yerleştirilmiştir. Üçgenlerin içleri boş bırakılmıştır. Altıgenlere yerleştirilen hatayilerde üç farklı kompozisyonla karşılaşılır. Birinci türde hatayiler iki hançer yaprağının arasında yer alır. İkinci türde hatayilerin altlarında üçer küçük çiçek bulunur. Çiçekler bir dal vasıtasıyla birbirlerine ve hatayilere bağlanır. Üçüncü türde ise hatayiler sade olarak bırakılmıştır. Bu bölümde sekiz kollu yıldızların zemininde koyu yeşil, sekizgenlerde kırmızı, altıgenlerin bir kısmında kırmızı bir kısmında açık yeşil ve baklava dilimlerinin zemininde sarı; geometrik şekillerin konturlarında kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır. Motifler ise sarı, kırmızı, kahverengi, krem rengi, beyaz, yeşil ve mavi gibi çeşitli renklerle boyalıdır. (Res. 27) Aynalığın etrafı bir sıra bordürler çevrelenmiştir. Bu bordür minberin korkuluklarında ve köşk kısmında kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir. Sarı zeminli bordürün yüzeyinde lale ve gül motiflerinin sıralandığı bitkisel kompozisyon bulunur. “S” şeklinde kıvrık dallar üzerine sıralanan motiflerin aralarına tomurcuklar ve yapraklar serpiştirilmiştir. Söz konusu bordürün minberin köşk kısmına denk gelen bölümünde ise kompozisyonda bazı ufak değişiklikler olmuştur. Bu bölümlerde lalelerin yerine karanfil motifleri yerleştirilmiştir. Motiflerin konturları kahverengidir. Lalelerde ve karanfillerde krem rengi, güllerde kırmızı ve yapraklarda yeşil renkler kullanılmıştır. (Res. 27)

Üçgen aynalıktaki geometrik kompozisyonun ve kalemışı süslemelerin benzere minberin köşk kısmının altındaki kare yüzey üzerinde de karşımıza çıkar. Köşkün altındaki açıklık kemerinde ise diğer bölümlere göre daha soyut işlenmiş lalelerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Koyu yeşil zemin üzerine işlenen laleler bütün yüzeye yayılır. Lalelerin bir kısmı kırmızı bir kısmı beyazla boyalıdır.

Minberin batı cephesindeki aynalıktaki diğer aynalığa göre daha sade bir düzenleme görülür. Aynalığın yüzeyi sekiz kollu yıldızlar etrafında gelişen geometrik şekillerle doldurulmuştur. (Res. 29-30) Bu bölümde sekiz kollu yıldızların ve baklava dilimlerinin içlerine birer penç yerleştirilmiştir. Altıgenlerin içlerinde ortada penç ve iki uça karanfillerin yer aldığı bitkisel kompozisyonlar bulunur. Karanfillerin iki yanından uçlarında tomurcuklar bulunan dallar sarkar. Beşgenlerin her birinde ise altlı üstlü karanfil ve penç motiflerine yer verilmiştir. Karanfil ve pençleri lale tomurcuklarının yer aldığı dallar bir çelenk gibi çevrelemiştir. Aynalığı bir sıra bordür çevrelemiştir. Korkulukların etrafında da devam ettirilen sarı zeminli bordür yüzeyine “S” şeklinde kıvrık dallar üzerine lale, karanfil, gül ve yıldız çiçeği motifleri sıralanmıştır. Laleler krem rengi, yıldız çiçekleri mavi, güller kırmızı ve karanfiller beyazla boyalıdır.

Köşkün altındaki kare yüzeyde diğer cephede olduğu gibi aynalıktaki geometrik kompozisyona ve kalemışı süslemelere benzer bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır. Altındaki açıklıkta ise doğu cephedeki açıklıkta olduğu gibi soyut karakterli lalelere yer verilmiştir. (Res.29)

Minberin giriş kapısı bir sıra bordürle kuşatılmıştır. Bordür yüzeyinde mavi, kahverengi ve kırmızı renklerle yapılan zincirek kompozisyonu anımsatan bir düzenleme görülmektedir. Kapı açıklığının üzerinde yatay dikdörtgen bir pano bulunur. Panonun yüzeyinde ajur tekniğinde yapılmış çokgenlerden müteşekkil geometrik bir kompozisyona yer verilmiştir. Giriş cephesi en üstte yarım daire bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Sarı zeminli alınlık yüzeyine üç sıra halinde laleler ve nergisler sıralanmıştır. (Res.28). En altta kompozisyonun merkezini oluşturan bir lale bulunur. İkinci sırada lale ve nergisler ardışık olarak dizilmişlerdir. En üstte ise tamamen lale motiflerine yer verilmiştir. Girişin arka yüzünde de ön yüzdeki düzenleme tekrar edilmiştir.

Minberin köşk kısmı duvara bitişik cephe hariç Bursa kemerleriyle üç yöne açılmaktadır. Kemerler kare kesitli ayaklar üzerine bindirilmiştir. Ayakların ön yüzleri karanfil, lale ve gül motiflerinin bir dala sıralandığı bitkisel kompozisyonlarla, yan yüzleri zincirekleri anımsatan dizilerle süslenmiştir. Kemerlerin üstünde iki sıra mukarnas dizisi bulunur. En üstte ise içte düz bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

tavan, dışta çokgen bir külah köşkü örtmektedir. İçteki tavanın yüzeyinde penç, karanfil ve lalelerden oluşan bitkisel kompozisyonlu kalem işi süslemeler bulunmaktadır. (Res. 31) Penç kompozisyonun merkezine yerleştirilmiş olup pençin etrafına birer daldan çıkan lale ve karanfiller ardışık olarak sıralanmıştır. Bir yuvarlak içerisine alınan motiflerin etrafı içte yan yana palmet dizileriyle, dışta birbirine dallarla bağlanan sekiz pençin oluşturduğu bir çerçeveye kuşatılmıştır. Tavan yüzeyinin zemini beyazdır. Motiflerde kırmızı, kahverengi, sarı ve mavi renkler kullanılmıştır. Tavan yüzeyindeki bu kompozisyonun benzeri kadınlar mahfili balkonunun alt yüzeyinde de karşımıza çıkmaktadır. Minberin külahında ise zikzak kompozisyonu uygulanmıştır. Zikzaklarda kırmızı, siyah ve sarı renkler hakimdir.

Sonuç

Mahmut Paşa Camii bünyesinde barındırdığı kalem işi süslemeler bakımından oldukça zengin bir yapıdır. Camide kalem işi süslemeler tavan, kadınlar mahfili ve minberde yoğunlaşmıştır. Ancak tavan haricinde diğer kısımların (kadınlar mahfili ve minber) boya altında kalması bu bölümlerdeki süslemelerin bilim dünyasına tanıtılmamasına neden olmuştur. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonda mahfil ve minberdeki boyalar sökülmüş ve alttaki zengin kalem işleri gün yüzüne çıkarılmıştır.

Yapının tavan yüzeyinde çitalarla çeşitli geometrik şekiller meydana getirilmiştir. Bu uygulama 17. yüzyıl ve sonrasındaki yapılarda yaygınlaşmıştır. Mahmut Paşa Camii tavanıyla üslup birliği sergileyen örnekler arasında Tokat Ulu Cami (onrm.1678/79) (Uzunçarşılı 1927: 41), Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy sonları), Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami (Atak 2014: 338), Merzifon Eyüp Çelebi Camii (17. yy) (Çerkez 2005: 252), Gaziantep Ahmet Çelebi Camii (1672) (Eroğlu 2014: 901-927) ve Erbaa Fidi Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) (Erdemir 1986: 302) gibi yapılar yer alır. Yapıların tavanlarında veya tavan göbeklerinde çitalarla uygulanan geometrik kompozisyonlar paralellik göstermekle beraber bu şekillerin içlerine yerleştirilen kalem işi süslemeler yapıldıkları dönemlere göre üslup farklılığı gösterebilir.

Camiinin tavan yüzeyinin bazı bölümlerinin son restorasyonlarda müdahale gördüğü anlaşılıyor. Bununla birlikte tavan göbeğinde ve bordürlerde orijinal kalem işleri mevcuttur. Göbekteki kalem işi süslemelerde penç, hatayi ve palmet gibi klasik motiflere yer verilmiştir. Tavan bordürlerindeki süslemelerde ise genel olarak dört farklı kompozisyon karşımıza çıkar. Bunlar içleri penç karanfil ve palmetlerle doldurulmuş dilimli kartuşlar; içleri lale ve karanfillerle doldurulmuş yatay-dikey dikdörtgen kartuşlar; kıvrık dallar üzerine sıralanmış lale, karanfil, sümbül, yıldız çiçeği ve gül motiflerinden meydana gelen kompozisyonlar ve kıvrık dallar üzerine sıralanmış penç, hatayi ve lalelerden meydana gelen kompozisyonlardır. İkinci grupta gördüğümüz yatay-dikey dikdörtgen kartuşlu kompozisyonlar benzer şekilde Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii'nde de (17. yy sonları)² karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra özellikle üçüncü ve dördüncü grupta karşılaşılan kompozisyonların benzerleri Tokat Ulu Cami (o.1679), Erbaa Fidi Köy Silahtar Ömer Paşa Cami (17. yy son çeyreği), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy sonları), Merzifon Narince Köyü Abide Hatun Camii (1680) ve Ankara Zincirli Camii (1685) (Öney 1971: 84) gibi 17. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş yapılarda karşımıza çıkar. Bu durumda söz konusu süslemelerin yapının inşa tarihiyle çağdaş olduğunu söylemek akla yatkındır. Bu örneklerin yanı sıra bu tarz kompozisyonların 18. yüzyıl başlarında inşa edilen bir kısım örnekte devam ettirildiği görülüyor. Ağaç Ayak Cami (1706) (Uysal 2013: 123-141), Ankara Hacı İlyas Camii (1704), Leblebicioğlu Camii (1713) ve

² Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii kalem işi süslemeleri ile ilgili Tokat Sempozyumu'nda (25-26 Eylül 2014) sunulan bir bildirimiz mevcuttur. Bildiri kitabı basım aşamasındadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Merzifon Hacı Hasan Camii (1714)³ gibi 18. yüzyılın başlarında inşa edilen ahşap tavanlı örneklerdeki süslemeler Mahmut Paşa Cami tavan süslemeleriyle üslup birliği içerisindedir.

Yapının ahşap minberinin aynalıklarında geometrik kompozisyonlar bulunur. Çeşitli çokgenler ve çok kollu yıldızlardan müteşekkil geometrik şekillerin içlerine hayati, penç ve lale motifleri yerleştirilmiştir. Bu bölümlerdeki kompozisyonların üslubu yapının tavanındaki kompozisyonlarla benzerlik gösterir. Aynalıkları çevreleyen bordürlerde kıvrık dala sıralanan karanfil, gül ve laleler yer alır. Bu kompozisyonun aynısı tavanı çevreleyen bordürlerden birinde de görülür. Minberin aynalıklarında uygulanan geometrik kompozisyonlar ve bu kısımların içerindeki kalemişi süslemelerin benzerleri Merzifon Eyüp Çelebi Cami (17. yy) tavan göbeğinde ve Ankara Ağaç Ayak Camii (1706) minberinde karşımıza çıkar. Ayrıca minberin giriş kapısındaki bordürde bulunan zincirek kompozisyonunu anımsatan düzenlemenin benzeri Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfilinin ön yüzündeki bordürlerde de görülür. Minberin köşk kısmında tavan yüzeyine, merkezde bir penç ve pençin etrafına birer daldan çıkan lale ve karanfillerin ardışık olarak sıralandığı bir kompozisyon işlenmiştir. Bu kompozisyonun benzeri Merzifon Narince Abide Hatun Camii (1680) ahşap tavanının yüzeyinde ve girişlerinde; Erbaa Fidi Köy Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) ve Merzifon Büyük Hacı Hasan Cami (1714) tavanlarında karşımıza çıkar. Bu bilgiler minberdeki süslemelerin de tavanda olduğu gibi caminin inşasıyla aynı dönemde yapıldığını gösterir. Ancak özellikle bordürlerdeki süslemelerin zaman içerisinde birtakım müdahaleler geçirdiği anlaşılmaktadır.

Caminin kadınlar mahfilinde diğer bölümlerde olduğu gibi oldukça zengin kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Mahfildeki süslemelerin kompozisyonları büyük oranda caminin diğer bölümlerindeki süslemelerle üslup birliği içerisindedir. Mahfilde üst katın bindirildiği ahşap kaplamanın üzerindeki bordürlerde ve mahfil kemerlerinin iç yüzeylerindeki süslemelerde dilimli kartuşlara yer verilmiştir. Bu kompozisyonların benzerleri ufak farklılıklar dışında tavandaki bir bordürde de karşımıza çıkmaktadır. Mahfil balkonunun alt yüzeyinde ise minber köşkünün tavanında olduğu gibi merkezdeki penç etrafına ardışık olarak dizilen lale ve karanfillerden müteşekkil bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Buna karşın mahfilin güney cephesinde kemerlerin ön ve arka yüzeylerine vazolu buketler ve ayakların harime bakan güney yüzlerine iki yanında lalelerle zenginleştirilmiş çatalı selvi motifleri işlenmiştir. Bu süslemeler üslup bakımından 17. yüzyılın sonlarından daha geç bir döneme işaret etmektedir. Zira vazolu çiçek kompozisyonları her ne kadar Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren kullanılmış olsa da bu kompozisyonlar 18. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmıştır. Lale Devri ile birlikte öncelikle sivil yapılarda yoğunlaşan vazolu buketlerin natüralist tasvirler olarak işlendikleri görülmektedir. Dönemin başkenti İstanbul'da Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve III. Ahmed yemiş odasındaki ahşap üzerine kalemişi süslemelerde bu üslubun erken örnekleri yer alır (Canca 1999: 160-164). Anadolu'da ise Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kütüphanesinde (1726-27) (Atak 2014: 181-183) ve Mudanya Tahir Paşa Köşkü'nde (1724) (Dayıgil-Olgun 1939: 113-121) benzer kompozisyonlar karşımıza çıkar. Bu kompozisyonların sayısı 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmıştır. Mahmut Paşa Camii kadınlar mahfilinde görülen vazolu buketler üslup bakımından biraz önce isimlerini saydığımız örneklerdeki kompozisyonlarla benzese de çiçek çeşitliliği bakımından daha sadedir.

Sonuç olarak; Mahmut Paşa Camii tavanında, minberinde ve kadınlar mahfilinin büyük bölümündeki kalemişi süslemelerin 17. yüzyıl ikinci yarısında inşa edilen birtakım örneklerle karşılaştırıldığında bir üslup birliği sergilediği görülmektedir. Bu doğrultuda söz konusu süslemelerin caminin inşa tarihiyle aynı dönemde yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere kadınlar mahfilinin ön yüzündeki vazolu tasvirler 17. yüzyıl sonlarından daha geç

³ Yapılardaki süslemeler için bkz. Erkan Atak, Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2014.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

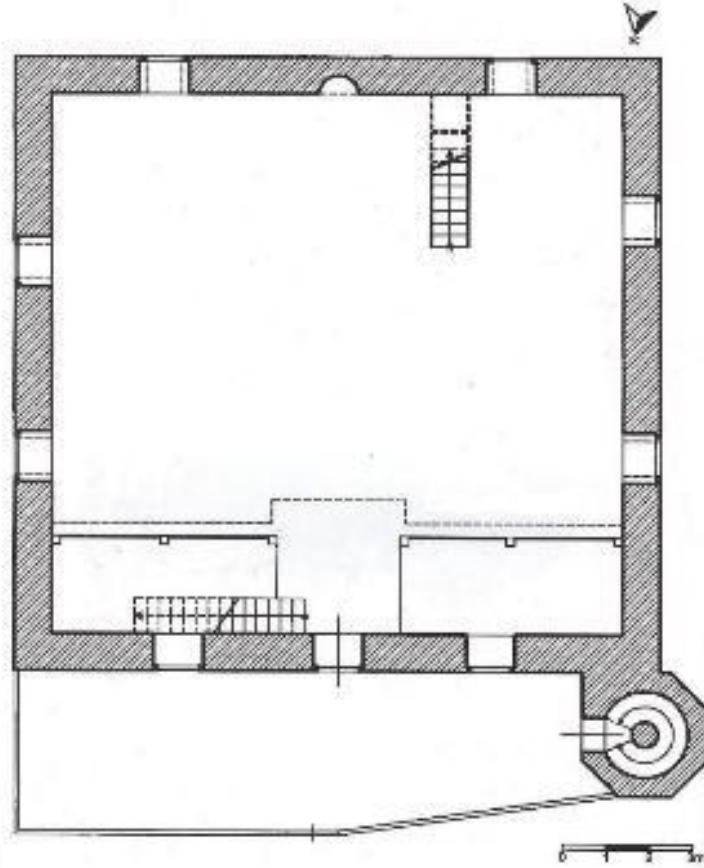
bir dönemde yapılmış olmalıdır. Ne yazık ki şimdilik yapının vakıf kayıtlarındaki bilgiler mahfile hangi tarihte ve ne şekilde bir müdahale olduğu hakkında bir bilgi sunmamaktadır.⁴ Bu durum da kesin bir tarih vermemizi güçleştirmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKEL, Ali; SAĞIRLI, Abdurrahman, (2005), *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C:1, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat.
- ASLANAPA, Oktay, (1984), *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Kervan Yayınları, İstanbul.
- AKTEMUR, Ali Murat, (2013), “Zile Elbaşoğlu Camii’nin Sıvalar Altında Kalan Gizemi”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer 2013, p.1621-1642, ANKARA-TURKEY
- ATAK, Erkan, (2014), *Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- CANCA, Gülçin Erol, (1999), *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul’da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- CİNLİOĞLU, Halis Turgut, (1950), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Birinci Kısım, Tokat Matbaası, Tokat.
- ÇERKEZ, Murat, (2005), *Merzifon’da Türk Devri Mimari Eserleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- DAYIGİL, Feyzullah; OLGUN, Zarf, (1939), “Mudanya’da Tahir Paşa Köşkü ve Eski Evler”, *Arkitekt*, S:101-102, İstanbul, s.113-121.
- ERDEMİR, Yaşar, (1987), “Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, s.295-312.
- EROĞLU, Süreyya, (2014), “Gaziantep Ahmet Çelebi Camisi; Kadınlar Mahfili’nin Kalemışı Süslemeleri”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, p.901-927, ANKARA-TURKEY
- GÜNDOĞDU, Hamza; vd, (2006), *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara.
- NEMLİOĞLU, Candan, (2012), “Tokat’ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii’nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi”, *Tokat Sempozyumu*, 01-03 Kasım 2012, C.2, Tokat, s.239-248.
- NEMLİOĞLU, Candan, (2009), “Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Camii Kalem İşi Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

⁴ Mahmut Paşa Camii’ye ait H.1219 (M.1804/1805) tarihli bir vakfiye kaydı mevcuttur. Ancak söz konusu vakfiye kaydında yapının bir onarım geçirip geçirmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfiye metni için bkz. Ali Açikel-Abdurrahman Sağırlı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C.1, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat, 2005, s.317-318.

- NEMLİOĞLU, Candan, (2001), “Samsun Çarşamba Göçeli Camii”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Konya, s.117-136.
- ÖNEY, Gönül, (1971), *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÖNGE, Yılmaz, (1968), “Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları”, *Önasya Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 37, İstanbul, s.12.
- ÖNGE, Yılmaz, (1971), “Anadolu’da XIII.-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, V.G.M. Yayınları, Ankara, s.291-302.
- SÜREYYA, Mehmed, (1996), *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul.
- UYSAL, Ali Osman, (1987), “Tokat’taki Osmanlı Camileri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, s.313-364.
- UYSAL, Zekiye, (2013), “Ankara’da Lâle Devrinden Kalemîşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, s.123-141.
- UYSAL, Zekiye, (2002), “XIV.-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalemîşi Süslemeler”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, s.579-589.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1927), *Kitabeler*, İstanbul.

Şekil 1: Mahmut Paşa Camii planı (Hamza Gündoğu-vd.'den)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 1: Mahmut Paşa Camii kuzey cephe

Resim 2: Mahmut Paşa Camii batı cephe

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 3: Mahmut Paşa Camii batı cephe (eski fotoğraf) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 4: Mahmut Paşa Camii güney cephe ve hazire

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 5: Harim (güney cephe)

Resim 6: Harim (kuzey cephe)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 7: Harim (batı cephe)

Resim 8: Harim (doğu cephe)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 9: Tavan

Resim 10: Tavan (restorasyon öncesi) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 11: Tavan göbeği

Resim 12: Tavan göbeğini çevreleyen bordürler (detay)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 13: Tavan göbeğini çevreleyen bordürler (detay)

Resim 14: Tavanı sınırlandıran bordür ve pervaz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 15: Kadınlar mahfili (restorasyon öncesi) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 16: Kadınlar mahfili (restorasyon sonrası)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 17: Kadınlar mahfili ön (güney) cephe (detay)

Resim 18: Kadınlar mahfili ön (güney) cephe kemer köşeliği vazodan çıkan çiçekler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 19: Kadınlar mahfili ön (güney) cephe bordür detayı

Resim 20: Kadınlar mahfili balkon tabanı zemine bakan yüzey

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 21: Kadınlar mahfili sekilere geçişi sağlayan kapı

Resim 22: Kadınlar mahfili arka (kuzey) cephe kemer köşeliği vazodan çıkan çiçekler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 23: Kadınlar mahfili arka (kuzey) cephe bordür detayı

Resim 24: Minber (restorasyon öncesi) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 25: Minber (restorasyon sonrası)

Resim 26: Minber doğu cephe

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 27: Minber doğu cephe (detay)

Resim 28: Minber giriş kapısı süsleme detayı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 29: Minber batı cephe

Resim 30: Batı cephe (detay)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 31: Minber köşku tavanı

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ATAK, E., Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İşi Bezemeleri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 197-226, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8144>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

